

ПЕРИФРАЗА В СИСТЕМІ СТИЛІСТИЧНИХ ЗАСОБІВ МОВИ

Анотація

У статті розглянуто функціонально-стилістичний підхід до вивчення місця і ролі перифраз у газетному тексті.

Ключові слова: *перифраз, функціонально-стилістичний підхід, засоби масової інформації.*

Аннотация

В статье рассмотрен функционально-стилистический подход к изучению места и роли перифраз в газетном тексте.

Ключевые слова: *перифраз, функционально-стилистический подход, средства массовой информации.*

Summary

The article deals with the functional-stylistic approach to the study of the place and role of peripheral phrases in the newspaper text.

Keywords: *periphery, functional-stylistic approach, mass media.*

У сучасних умовах становлення та розвою української незалежної державності немалу роль відіграють засоби масової інформації. Тому дослідження мови засобів масової інформації (ЗМІ), зокрема мови газети, набуло сьогодні особливо актуального значення. Пріоритетним у дослідженні мови газети є функціонально-стилістичний підхід, який розкриває загальні перспективи розвитку мови газети на сучасному етапі.

Одним із аспектів функціонально-стилістичного підходу є вивчення місця і ролі перифраз у газетному тексті як одного з найважливіших засобів експресивного вираження думки, оновлення та збагачення образних ресурсів газети, що відкривають широкі можливості творчого використання описових зворотів мови.

Проблеми сутності перифраз, категоріальні властивості, специфіка та окремі аспекти аналізу знайшли своє, хоча й далеко неоднозначне,

відображення в роботах багатьох вітчизняних та зарубіжних мовознавців (О. Потебня, В. Виноградов, Л. Булаховський, М. Бакіна, Д. Вовчок, А. Григор'єва, І. Ільїна, Ю. Кобилянський, О. Кожин, М. Коломієць, О. Макарова, Г. Моложай, О. Некрасова, В. Орлова, Є. Регушевський, Л. Синельникова, А. Свашенко, Н. Сологуб, В. Уткіна, Л. Шубіна, О. Юрченко та інших).

Важливість і необхідність такого дослідження зумовлюється великою кількістю і високою частотою вживання перифраз у газетному тексті.

Мета статті – дослідити особливості використання перифраз у мові газети.

Стилістичний напрям у вивченні перифрази бере свій початок від античних риторик Квінтіліана і Арістотеля й розглядає перифразу як стилістичний прийом, стилістичну (риторичну, мовленнєву) фігуру, стилістичний засіб, троп, сутність якого полягає в непрямому, описовому визначенні предметів і явищ об'єктивної дійсності переважно емоційно-експресивного, оціночного характеру. Уявлення про перифразу як стилістичну фігуру не залишалося незмінним, у різні періоди вивчення перифрази це поняття наповнювалося різним змістом, який відображав відповідний рівень розвитку наукових знань.

Так, класичні риторики визначали перифразу як засіб окраси мовлення. Відбір перифрастичних сполучень проходив у відповідності з регламентованим вибором образних засобів, які визначалися суворими канонами. В основі дефініції перифрази в античних авторів лежав, перш за все, кількісний критерій, який відрізняв її від прямої назви.

У *«Лексиконі славенороському»* Памви Беринди (1627 р.) перифрастичні звороти іменуються «округлоглателі» з таким тлумаченням: «околичне мовлячи, з околичністю мовлене чинячи, більш словами викладати те, що одним словом мовиться» [2, с. 185].

У російській *«Риторичці Митрополита Макарія»* XVII століття перифраза згадується серед восьми тропів і називається «тропом речення» [1, с. 333].

У ХІХ столітті вивчення поняття перифрази поглибилось, привертаючи нові лінгвістичні знання. М. Крушевський в «Очерке науки о языке», досліджуючи непрямі назви, зазначає, що вони базуються на асоціаціях схожості, які є не тільки зовнішніми, тобто звуковими чи структурними, морфологічними, але і внутрішніми, семасіологічними [6, с. 65].

Великий український мовознавець О. Потебня пов'язував перифразування з образною формою мислення. Учений точно вказував на специфічно-необхідні риси, без яких перифраза є зайвим вантажем, який обтяжує висловлення думки. «Перифразис, описание, хуже – обиняк, речь околицей, околичнословие, ибо поэтическая перифраза, чтобы достигнуть поэтической изобразительности должна не обвивать образа тряпицей, не обходить околицей, а выставлять его наиболее характерные черты... Описание, как и эпитет, вместо ответвлённого слова ставит образ» [8, с. 217].

О. Потебня виділяє деякі суттєві категоріальні властивості перифраз:

- 1) структурна ознака – опис, багатослівний вираз;
- 2) семантична ознака – «околичнословие», «иносказание», «метафора»;
- 3) стилістична ознака – можливість перифрази підкреслювати характерні риси явища. У цьому плані перифраза, на думку вченого, схожа з епітетом, але відрізняється від нього тим, що не стає в одному ряду з назвою предмета, а замінює його, зберігаючи первинне предметно-логічне значення, але змінюючи конотативне.

Пізніше власне стилістичний напрям традиційно займався вивченням стилістичних можливостей перифрази. Зарахувавши її до виразних засобів мови, перші дослідники розходились тільки в думці про мету цього явища, відносячи перифразу або тільки до фігур мови, або до складних метафор. Так перифраза розглядається і в деяких сучасних підручниках.

Ми вважаємо, що розгляд перифрази в стилістичному руслі вимагає, перш за все, розмежування її визначень як:

- *стилістичного прийому,*
- *тропа,*

– *стилістичного засобу.*

На нашу думку, сутність перифрази як *стилістичного прийому* полягає в контекстуальній заміні однослівного найменування описовим виразом. При цьому в перифрастичному звороті на перший план висувається якась якість, характеристика об'єкта чи поняття, який описується, і ця якість чи риса суттєві в даному контексті чи ситуації. Основне призначення перифрази як стилістичного прийому – посилити виразність тексту, дієвість вислову. Останнє найчастіше розв'язується за допомогою конотативного компонента, який доповнює основний зміст описового виразу, що утворює перифразу.

Як показує фактичний матеріал, перифрастична конотація може мати різноманітний характер: образний (*залізна магістраль* – залізниця, *залізна завіса* – заборона, *зелена зона* – зона відпочинку), оціночний (*архітектор перебудови* – М. Горбачов, *маківка літа* – липень), емоційно-експресивний (*аморфна організація* – СНД, *державні мужі* – депутати) та ін.

Трактування перифрази як *тропа* є значно вужчим від поняття перифраза – стилістичний прийом. Зазначимо, перш за все, що як троп перифраза визначається в багатьох лексикографічних джерелах. Розуміння перифрази як одного із тропів, тобто як слова або виразу, які вживаються в переносному значенні для досягнення більшої виразності, вимагає виділення такої ознаки перифрази, як уживання слів у переносному значенні і відмежування перифрази від інших тропів, які ґрунтуються на переносному значенні, в першу чергу від метафори.

Проблема чіткого розмежування метафори і перифрази дозволила в 70-ті роки утвердити термін **метафорична перифраза**, яким позначається номінативне словосполучення, побудоване із двох і більше слів, сполучення яких утворюють метафору.

Дослідженню метафоричних перифраз типу *зоряні брати* – космонавти, *сонячний камінь* – янтар, *степовий корабель* – комбайн на матеріалі сучасної російської та української мови присвячені роботи А. Брагіної [3], І. Кобилянського [5], А. Новикова [7]. Увага вчених зосередилась на декількох

проблемах: семантичній, стилістичній, функціональній. Так, А. Брагіна, намагаючись виявити різницю між метафоричними перифразами і індивідуальними поетичними найменуваннями у художній літературі, виділяє умовність, типовість, синхронність, орнаментальність метафоричних перифраз. У роботах деяких лінгвістів для розмежування метафори і метафоричної перифрази застосовується формальний критерій. Так, наприклад, В. Салькова, І. Ільїна [4] говорять про те, що основна відмінність полягає в їх структурній організації: перифраза – словосполучення, метафора – одне слово.

Цікавою виявляється точка зору Л. Синельникової, відповідно якій головна відмінність між метафорою і перифразою полягає в тому, що для тлумачення двочленної метафори не потрібний вихід до третьої одиниці. «Перифраза же в целом своём составе соотносится с третьим членом – перефразируемым словом, т.е. то, что в двучленной метафоре является «сигналом» метафоры, в перифразе – её органичным элементом» [9, с. 267].

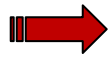
Виділення метафоричної перифрази і її відмінність від метафори призвело до необхідності відмежувати перифразу від інших видів тропів. Як відомо, в основі всіх тропів лежить принцип порівняння. Тому важливим є пошук критерію відмінності перифрази від порівняння. Порівняння являє собою троп, маркований сполучниками (оперантами порівняння). Враховуючи формальні показники, всі тропи можна розділити на порівняння і непорівняння, до останніх належать метафора і перифраза.

Перифраза в системі тропів займає певне підпорядковане місце по відношенню до такого поняття, як езопівська мова, яке являє собою сукупність прийомів інакомовлення, а також виступає в основі таких фігур, як евфемізм і табуїзм.

В узагальненому вигляді місце перифрази в системі тропів можна продемонструвати з допомогою *схеми 1*, яка виявляє синкретичний характер перифрази як тропа.

Схема 1

МЕТАФОРА
МЕТОНІМІЯ
СИНЕКДОХА
МЕЙОЗИС

ПЕРИФРАЗА

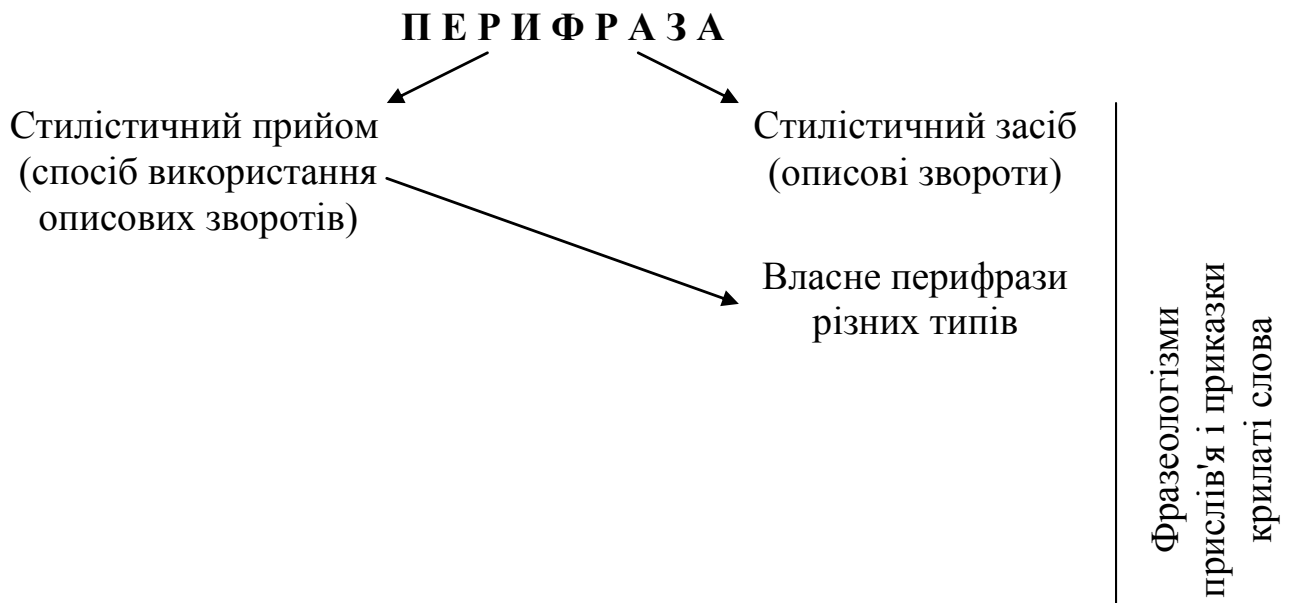
ЕВФЕМІЗМ
ТАБУЇЗМ
ЕЗОПІВСЬКА
МОВА

Трактування перифрази як тропа не вичерпує цього поняття навіть у стилістичному плані, бо, як показують спостереження, далеко не всі мовні засоби, які беруть участь в описовому перенайменуванні, характеризуються категорійною ознакою тропа – перенесенням значення; серед останніх немало і безконотативних зворотів, тобто логічних перифраз, а також зворотів, конотація яких базується не на перенесенні значення.

Крім власне перифрази, у функції перифрастичного звороту, за свідченням авторитетних лінгвістичних джерел, можуть використовуватися фразеологізми, крилаті вислови, прислів'я, приказки. Наведемо відповідний приклад: «...справу ускладнювало те, що при живих отих «родителях» Серьожка приходився їй, як кажуть, **Василь бабі по хресту двоюрідний бондар**. От не знаю тільки, чи відомий Серьожі метод, яким бабуся – «**двоюрідний бондар**» – влаштувала його світле майбутнє» (МУ, 6.01.2018).

Трактування перифрази як стилістичного засобу, з допомогою якого здійснюється заміна однослівних позначень, виявляється ширшим розуміння перифрази як тропа (перифраза – троп, який належить до інвентарю перифрастичного засобу як одна із різновидів перифрастичних одиниць), але відповідає розумінню перифрази як стилістичного прийому в плані метонімічного співвідношення спосіб використання будь-яких одиниць – використовувані одиниці. Узагальнене уявлення про перифразу в стилістичному аспекті, очевидно, можна умовно показати у вигляді *схеми 2*:

Схема 2

Отже, стилістичний аспект вивчення перифрази виявляє ще одну суттєву ознаку перифрази як стилістичного прийому і стилістичного засобу: здатність її послуговувати підвищенню виразності і дієвості тексту.

Література

1. Античные теории языка и стиля. Москва, ОГИЗ, 1936. 341 с.
2. Беринда Памво. Лексикон словеноросський. Київ, 1961. 151 с.
3. Брагина А. Неологизмы в русском языке. Москва: Просвещение, 1973. 224 с.
4. Ильина И. Перифраз и его стилистические функции в английской художественной литературе: автореф. дис. ... канд. филол. наук. Москва, 1954. 16 с.
5. Кобилянський І. Субстантивовані перифрази у мові газети. Лексика української мови в її зв'язках з сусідніми слов'янськими і неслов'янськими мовами: Тези доп. Ужгород, 1982. С. 227–228.
6. Крушевский Н. Очерк науки о языке. Казань, 1983. 151 с.
7. Новиков А. Перифразы в газете // Rusky jazyk . Praha, 1985. № 38.
8. Потебня А.А. Из записок по теории словесности: Поэзия и проза. Тропы и фигуры. Мышление поэтическое и лирическое. Харьков, 1905. 652 с.
9. Синельникова Л. К вопросу о сущности перифразы как функционально-семантической единицы речи. Вопросы грамматического строя современного русского языка. Москва, 1972. С. 255–261.

Руслана Петренко

м. Вінниця

(Наук. керівн. – канд. філол. наук, доц. Прокопчук Л. В.)